

Іван Марків.

Між старими знайомими.

Давно був я вже в моєму рідному селі. Праця на шматок хліба не дозволяє. Насилу діждався вільної хвили і щось пігнало мене до місця уродження. Затужила душа за знайомими дорогами, луками, полями, за рікою. Треба відсвіжити в пам'яті полинялі образи дитячих вражін, зв'язаних з місцями молодечих забав та ігор. Закортіло поговорити з товаришами юних днів, відсвіжити духа, набрати сили до праці у важких обставинах.

Ось воно, моє рідне село. Простягнулося вздовж ріки та купається в традиційній зелені, бо в часі світового буревію вигоріло до тла. На згарищах виринуло нове, будоване руками італійських полонених, та не вкрите соломою, шуварем, а червона дахівка говорить, що нові часи настали. Чи може ліпші від минулих? Ох, „закрий серце очі, закрий!“

Іду здовж села. Не пізнаю молодого нарибку; постарілі, а колись знайомі обличчя здивовано дивляться на мене, я на них. Хвилинка інтенсивної праці ума й обопільне: „Ах, то ви“?! Це старі. А молоді? Одягнені в міську тандиту. Ідуть дорогою, несуть серпи, коси. А в серці що?

Пішов я до ріки, скупався в не дуже чистій воді, відсвіжив тіло, та чогось мені бракувало, чогось недоставало; хотілося досягнути, знайти те, за чим я прибув. Пішов у поле, оглянув царину, зайшов поміж старі вільхи, де чайки ще й тепер тужливо скиглять, як і за літ моєї молодости. Куди ж іще? Ага, он стара церковця, окружена величезними липами, стоїть на горбку, неначе опікунка своїх вірних споглядає на село. Щось мене туди манило. Піду. Як же не навідатися до місця, де що неділі біглося, де на Великдень бачилося пишні гаївки? Обійшов я церковцю навколо, спинився біля бічних дверей і відчитую: „Сей храм создан р. Г. 1648“. Порядний собі вік! А цікаво, скільки то сердець моїх „краянів“ горіло у тім храмі святим вогнем екстази до Всевишнього! А скільки то їх приймало „последное цілованіє“ на вічну дорогу від найближчих. Піду до них, що вже „благую часть ізбрали“. Може зустріну старих знайомих, обмінюся з ними своїми почуваннями, може й вони розкажуть мені свої радощі і злидні, що в їх життя чергувалися. Бо життя це чергування одних і других і блаженний раб, що не угнетється під тягарем скорби і не оп'яніє під впливом радощів.

Пурпуром сонічко сходить,
Пурпуром криється в морю:
Так і ти будь спокійний
В щастю і в горю.

Через дорогу і я вже поміж ними. Лише он там в другім кінці кладовища горбки землі свідчать, що під ними міститься

колишнє життя, бо тут біля брами все заглажене, хіба камянний, чи деревляний хрест значить місце вічного сну. Чи в силі я дати вислів тим почуванням, що охопили мене, коли я знайшовся поміж ними? Здавалося мені, що вони простягають до мене свої рамена і неначе говорять: „Іди від нас! Не тривож нам нашого сну. Ти приніс зі собою голову, повну життєвської суєти. У нас немає тут місця для неї. Ми вже її перемогли“. І хоч листок на деревині не порушився, хоч „гробова“ тишина залягала отсей простір, то якраз той спокій так до мене кричав. Піду тепер до декого з них — не до всіх, бо де ж стало би часу біля всіх побувати! — але піду, бо рідні вони мені. Рідні вони мені, бо лучить мене з ними любов до тієї землі, по котрій вони і я ходили.

I.

Залізна огорожа охопила кілька квадратних метрів землі; посередині хрест із таблицею голосить, хто тут спочиває. Це старий знайомий, перший мій учитель. Бачу його, як зі старечим обличчям і сивим довгим волоссям у витертій загортці входив до маленької, низенької кляси. Діточий гамір знечевя уривався. Через порохи, які ми з цілого села в одязі поприносили і штурханцями їх витріпували, а які вщерть ту клітину наповняли — старенького ледви можна було доглянути. Він приближався до кривоногого столика, сідав, хавався за груди і, важко віддихаючи, говорив: — „Ой діти, діти! Коби ви знали, як тяжко мені віддихати. Якжеж мені до вас говорити“. — І замість приступити до науки, він заходився довгим, сухим кашлем. Не маючи сили в таких порохах учити, велів у суфіті вирізати „люфтак“, щось в роді вентиля з накривкою, котру в надмірі пороху ми відчиняли. Пригадую собі, як той, перед котрого могилою я отсе стою, почаствував мене порядно березовою кашею за те, що я, не розуміючи його тяжкої муки при зусиллю доведення нас до дерева премудрости, заліз під лавку і щипав дівчата по ногах. Мене здеконспірували, вивели на середину і порядна за пакість була заплата. Незадовго старенького звалила недуга і прикувала до ліжка. Все ж таки хотів він з нами бути: його дружина викликувала нас із кляси, відчиняла двері покою і впускала до середини. А він напів лежачи у ліжку, вчив, перепитував і... деколи сміявся і знов глухо кашлав. Ми, порозсідавшись на долівці з торбинами на колінах, споглядали на нього, поштуркували одно друге, бо молодість це щось таке, що подиху близької смерті не хоче чути.

II.

А отсе біля старого „професора“ примістився „раб Божий Семен Коба“. Так на похилім, деревлянім хресті написано. Також мій старий знайомий. Дивна це була вдача; в його душі гніздилася якась непогамована жага знання. Все, що лиш задруковане йому під руки попадалося, старався він відчитати. На його полиці було повно книжок. Читав їх днями й ночами, читав у свята

й у робучі дні. Іде в поле, — несе книжку зі собою. А вже не було для нього роботи, коли в суботу свіжі часописи до села прийшли. Раз у суботу везе Семен повну фіру жита із поля. Поганяє конята, бо небо наляглося чорними хмарами, грім гуркотів і дощ ось-ось лине на землю. Семен віхав у село, а назустріч йому почтар із часописами. — „Гов, коні! Чи є газети? Добре, давайте“. — Злазить із воза, лишає віз на вулиці, а сам до читальні і поринає у часописи. Гуркотів грім, дощ мов із цебра прірвався, змочив збіжжя на возі, що аж наскрізь вода протекла, а Семен читав. Увійшов хтось до читальні. — „Захопив вас дощ по дорозі?“ — питає. — „Та якось ніби так“, — відповідає Семен. Але я жито ще висушу“ — і поїхав до дому.

Варто було обсервувати Семена, коли знайшовся в гурті людей. Його обступали і з увагою прислухувалися його оповіданням та описам. Тому, що Коба мав тиху бесіду, а всі бажали його слухати, гурт майже не ворухився і мов заворожений стояв. Семен оповідав про далекі краї, про небесні тіла, про дива природи, вів своїх слухачів у якусь чарівну країну байки, чи казки. А мистцем неабияким був він в оповіданню: де найбільша хвиля напруження, — він ставав, обривав опис, майже грав на нервах своєї аудиторії. І ще одну дивну рису мав наш Коба: любив до нестями гарний спів. Ніхто зі села не йшов на Юрія до Львова, а він вибирався. Вернувши, ділився вражіннями з пережитого. — „Ах, люди, як би ви почувли той спів, що я його у Львові чув! Як у церкві заспівали, то я не тямив, чи я є, чи мене нема. Аж чую, щось мені під горло підступає, у носі щипає, очі сльозами наливаються. Господи, що то люди потрафлять“.

Любив Семен часом у диспуту зі мною зайти. У місті, де мене „на пана“ вчили, „заразився“ я „українофільством“ і до села його приносив. У селі читальня Качковського, куди я заходив. Коба сидить за столом. — „Усі звірята мають хвости, а ваша фонетика куцохвоста. Нема то як наша етимологія. Має хвіст, як щур. Як читаю щось нею писане, то так, як би меду лизав“. — Я опонував, гарячився, переконував, а він флегматично цідив слово за словом: — „Але й українчики мають красні книжки. От хоч би „Лис Микита“; вже половину його напам'ять умію, але яка велика шкода, що фонетикою писаний“. — Можете тверді знаки подописувати, то буде етимольогія“, — кажу. — „Е, шкода книжку псувати; дуже ж то вже вона красна“.

Та трапилася нашому мрійникові одна маленька життєва пригода: він убив людину. Ні більше, ні менше, тільки запрутою вдарив сусіда по голові і на місці трупом положив. Чому? Отак собі. Хто з нас живих не має ворогів? Мав їх і Коба. У наших людей є вже така вдача, що не люблять того, хто їм понад голови трохи вистає. Стараються той переріст стягти. Сусід Семена, що ревно божкові Бакхові служив, — все книжникові докучав, та лише по п'яному; тверезий того не робив. Підпивши собі раз здорово, зайшов з порядним дручком перед вікна Коби і робив

авантюру. — „Гей, книжнику, а виходиш на двір! Я тобі вікна повибиваю, як не вийдеш!“ — Семен вийшов, просив уступитися. Та сусід ліз до нього, замахнувся патиком, але Коба вихопив патик і вдарив пяницею по голові. Цей звалився, дригнув і по всьому. Семен зжахнувся, кинувся рятувати, та дарма. Наступив арешт, слідство, засуд. Завдяки корисним зізнанням кара була мінімальна; по кількох місяцях Семен вернув до дому, однак це його зломало. Став маломовний, десь у далечинь задивлений, лице його западалося, хитнів з дня на день і до року по повороті з тюрми „поїхав з дошками“.

III.

А чия ж це могила так запалася? На дубовім хресті написано: „Тут спочиває раб Божий Юстин Смеречак“. Невжеж той Смеречак, що про нього стільки розказують? Мабуть той самий, бо про іншого я не чув. Впрочім рік народження і смерти, котру я собі пригадую, потверджують мій здогад. Чи сняться йому тепер усі його „подвиги“? А любив він, пючи чарочку, говорити: „Нас по нас не буде; на здоровлячко, куме!“

Юстин Смеречак персоніфікація контрастів; вдача його смирна і широка: як був тверезий, то слово з його уст тяжко виходило. Сказано: смирний і нічим незаметний. Як лише мав у чубку, то з ним якесь чудо творилося; змінювався до непізнання. Ставав балакучий, фантазував, кричав. Йдучи із коршми до дому, припинав бляшане ведро і бубнив.

— Гей, люди! Я Наполєон! Я розбійник! Я руш-шандер! Гей, люди добрі! Мій брат сидить на віру з чужою жінкою. — Люди бігли дивитися на тріумфальний похід Наполєона із коршми до дому. А належав наш герой до категорії старих, „витравних“ піяків, що то, як вернули до хат, то посторонки у воді мочили і били ними своїх жінок. Наш Смеречак такого не робив, ані своїй жінці у решеті танцювати не велів, лише лягав денебудь і вів зі собою монольог. Комусь грозив, із кимось сварився. — „Ви?! Га?! Або ви що знаєте? Або ви знаєте, скільки я мадярів позастрілював? Або ви будете коли таке вино пити, як я з маскаліма на Веньграх пив? Го, го! Далеко вам до того! Або може вам кому цісар так, як мені, менталь пришпилював? Ей, горобчики мої дрібненькі. Не руш мене! Чуєш?! Ти знаєш, хто я?! Ось тут висів мій менталь,“ — і Юстин бив себе у груди. Поговоривши, він уставав, напився капустяної росолянки з бочки і знов до коршми. Та вистарчило дві, три чарки і Юстин готовий. — „Ну, йду вже. Ей, ти моя шапчино обідрана. Не вартуєш ти на моїй голові сидіти. Марш від мене!“ — і кидав шапку під бамбетель. На другий день з голою головою спішить Смеречак по шапку. — „А де вона, моя дорога? Ага, ось ти небого! Ну, ходи, ходи. Ніхто на тебе не злякомився“. — Витягав шапку й винирав з неї паперовий банкнот. — „Хоч і подерта ти в мене, та може щось і варта. Не мають люди доброго нюху,

А може не хочуть бідного знати. Біда бідного на світі. Дай, жиде, горівки!“

Коли трапилось у селі весілля, а на нього Юстина запросили (сам ніколи не пхався!), то пів села збігалось дивитися. Хто ж так потрапив танцювати, як Юстин! Але під одною умовою: ніхто тоді не смів танцювати, лише він сам, бо й танець спеціально для себе замовляв. Музика заграла. Він, поклавши руки на груди і прижмуривши очі, звільна перейшовся навколо, похитуючись злегка, потім дрібонький козачок, звільнення темпа і спів:

Ходив чабан понад воду,
У воду дивився;
Чабаниха руки ломить:
— Чабан утопився.

Тепер наступав бурливий козак, присюда, вихилися, викрутаси. Ноги наче поломлені відкидав на боки. Глядачам дух запарало; здавалося, що якась фурія в цю людину вселилася. Юстин зненацька уривав. Закривши очі руками, починав ридати: — „Мой, чабане, мой, мой, чабане, мой, мой!“ — У свій плач вкладав стільки почування і сердечного жалю, що глядачам щось під горло підступало. Жаль жінки за чабаном ілюстрував ломленням рук, скривленням лица, що й першоклясного артиста завстидав би. Очарувавши ще глядачів граціозним чардашем, кланявся всім і маєстатично ішов до хати. — „Ну, ходіть, куме, що перекусити, бо й заробили.“ — Та Юстин випрошував кілька яєць, вирив у сінях з землі ямку, повиливав туди яйця і, змішавши добре, їв ложкою яєшницю з оригінальної миски.

Знов жеж Юстин, найкращий робітник у селі, але коли тверезий. Робота в його руках горіла. Ніхто з ним не потрапив при косовиці держатися; все мовчазний, мов німий, голив замашисто траву, здавалося, що це не людина, але машина в рух пущена. Заправляючи косу, глядить на широкі, панські сіножата, похитає головою: — „Боже! На двадцять літ до пекла пішов би я за половину тих сіножатий“. — І знов за косу, та вперед. При їді ані слова не пис, а коли другі косарі відпочивали, Юстин тим не користувався і сам косив.

Любив Юстин ближнього порятувати; з його хати жебрак голіруч не вийшов. А як їхав до міста, або з нього вертав, то забирав піхотинців, скільки їх лише на возі могло поміститися. Навіть мертвим хотів він добре зробити. Ось помер його брат. Зійшлися сусіди ночувати, дяк псалтир читає. Юстин топить жаль у чарці; стає перед братом і просить: — „Ей, брате, брате! Устань небоже, напийся зі мною горівки“. — Але брат якось не виявив охоти проликнути божеського напитку. А Юстин:

Не тепер, не тепер на гриби ходити,
В осени, в осени, як будуть родити.

Наш Юстин дуже природою захоплювався. Літом, чи зимою виходив у поле і наче пустельник перебував на самоті. Сяде на

берег ріки і годинами вдивляється у воду, або обсервує пересування хмар на небі. Знайде квітку, заглядає до середини, щось муркоче. Найбільше інтересувався перелетом птиць в осени. В його військовім абшиті (Abschied) було записано: „Нині видів я, як за ключем журавлів летів один бусьок“.

Є, здається, у життю людини зворотний момент, що від нього в душі якась зміна наступає. Мав і наш Смеречак такий момент. Що це таке? Ось гляньмо: зима; людей повна коршма. Юстин герой, бо язик горівка розвязала. Перед слухачами пересуваються картини усмирення малярської революції. Двері відчиняються і входить газда у кожусі.

— Добрий вечір, панове. Але мороз, що аж ніс замерзає!

— Що, мороз? — питає Юстин. — Певно для таких змерзлюхів, як ви.

— А для вас нема?

— Для мене то не мороз. Як хочете, то я вам покажу, що він для мене нічого.

— А як покажете?

— Поставте літру горівки, то я босий до старого млина зайду.

— Що ви, Юстине, говорите! — кричать газди. Та Юстин обстає при своїм.

— Я ставлю горівку! — закликав один. — Ану визувайтесь, але ми підемо за вами. Чоботи понесемо і ви аж коло млина взуєтесь. А як не дійдете?

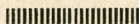
— Що ви собі гадаєте! Я не варта закладу дотримати? Не дійду, — то дві літри поставлю!

Місяцю „чарівниченьку!“ Чому ошукуєш землю світлом, а не теплом? Чому не ogrієш землиці, чому не наповниш теплом воздуха, що пройнятий морозом сковеє і студінню обдає? Мабуть любиєш скреготом снігу під чобітьми гурту людей, що мовчки віддалюється від села? Невжеж у тобі нема ні крихітки совісти дивитися на це, що той, що на переді гурту, сніг кровю закрашує? Ти навіть полудоватим оком не моргнув, як онтой передний, не дійшовши до млина, звалився із ніг і тяжко було розріжнити скрегіт снігу під чобітьми від скреготу зубів Юстина. Ей, місяцю, старий пироже печений! За кару, що так скупий ти був на крихітку тепла, не бачитимеш пишного бенкету при літрі горівки, а за те побачиш за кілька місяців людину, що на кулях ледви з хати виповзе і на приспі присяде.

Юстин Смеречак до кінця життя на ноги не встав. За те якось душевно переминівся; став балакучий, любив, як люди біля нього збиралися. — „Не хочу вже молодим бути, бо хоч і став би ним, то не було би великого хісна, аджеж молодість це щось таке, що не застановляється над своїми ділами. Але тепер я розумію старих, що молодих наминають і їм дораджують. Одначе так вже є на світі, щоби старі говорили, а молоді їх не слухали. А як би молода сила із старим розумом ішла, то старість не затроювала би думка, що марно жило-

ся на світі, що талан закопалося. Якась тривожна думка, не наче осінна муха все над вухом брєнить: чого я жив на світі? Чи на те було мені дане життя, щоби робити дурниці ось такі, через котрі я калікою став? Аж страшно робиться на душі, де поділося моє життя, що зробив я доброго, щоби по мені лишилося. Через що я окалічив? Як би я був когось із огню ратував, або босий біг загибаючого ближнього від лютого морозу визволяти і при тїм ноги стратив, — я тепер був би щасливий. І не було би мені так прикро, як би таке сталося зі мною у двадцятім році. Але тепер? Значить, і старий часом вдуріє. О, горе моє! Хочеться мені тепер кричати: „жити, жити!“, але не так, як я жив. Страшне є життя тіла без життя душі.

Довго ще жив Смеречак; позбавлений спромоги рухатися виплітав кошики. Зароблені гроші йшли на жебраків і на сироти. Часом кликав сусідну дівчину і просив йому акафист читати. За те діставала від нього кілька грейцарів. Домовина в нього все була готова, але приходилося не одну замовляти, бо на готову все хтось знайшовся, а Юстин ніколи не відмовив відступити. На одній велів собі кругом написати: „Прийми мя, Господи, яко же прїял еси разбойника от хреста“. Ця вже для нього лишилася.

Антоан де Сен-Еззінері *)

Барк.

I.

Скрий мене в літаку до Марракеш...

З ось таким коротким проханням звертався до мене кожного вечора цей мавританський невільник в Жібї. Опісля, зложивши ноги навхрест, сїдав і готовив мій чай. Від тоді спокійний на один день, лиш на Бога надїявся, як одинокого лікаря, що може його уратувати. А далі, схилений над казаном, нагадував скромні образи свого життя: чорні землі Марракешу, рожеві хати і власний видертий добуток. Не відказував на мою мовчанку ані проволікання дару життя. Я не був людиною, подібною до нього, але чимсь-немов прихильним вітром, що одного дня підніметься в його майбутнє.

Проте як звичайний летун, на кілька місяців командант лєтовища в Қап-Жібї, що розпоряджав добутком, зложеним зі спєртого об еспанський форт бараку, а в нїм одною мискою, мїхом соленої води і лїжком, куди за коротким, я мав менші ілюзї щодо своєї могутности.

*) Ближче про цього фращ. письменника гл. „Дзвони“ 1932, 509 ст., де вміщений виїмок з його повісти „Нїчний лет“. Ред.